

АБУ АЛИ ИБН СИНО ҚУШ ҲАҚИДАГИ РИСОЛАСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА ТАСВУФИЙ ҒОЯЛАРНИНГ РИВОЖИГА ТАЪСИРИ

Наврўзова Гулчеҳра Неъматовна

Бухоро муҳандисдик-технология институти
“Ижтимоий фанлар” кафедраси профессори,
фалсафа фанлари доктор (Бухоро, Ўзбекистон)

Аннотация:

Мақолада қомусий олим Абу Али ибн Сино (980-18-июн Бухоро, Афшона - 1037-16-август Ҳамадон) нинг “Рисола ут-тайр”-“Қуш ҳақидаги рисола” асарининг моҳияти таҳлил этилган. Бу рисола нинг Абу Ҳомид Ғаззолий, Аҳмад Ғаззолий, Фаридуддин Аттор, Алишер Навоийларнинг қуш ҳақидаги асарларига таъсири ҳамда тасаввуф таълимотининг такомилдаги ўрни асослаб берилган.

Таянч иборалар:

Абу Али ибн Сино, “Рисола ут-тайр”, қуш, рух, нафс, ўзликни англаш, камолот босқичлари, тасаввуф, комиллик, мукамаллик.

Суть трактата Абу Али ибн Сины о птице и его влиянии на развитие суфийских идей

Аннотации:

В статье анализируется сущность трактата «Рисола ут-тайр» - «Трактат о птицах» энциклопедиста Абу Али ибн Сино (980-18 июня, Бухара, Афшона - 1037-16 августа, Ҳамадон). Обосновано влияние этого трактата на произведения Абу Хамида аль-Газали, Ахмада аль-Газали, Фаридуддина Атгара, Алишера Навои о птицах, а также его роль в развитии суфийских учений.

Ключевые слова:

Абу Али ибн Сина, «Трактат о птицах, птица, дух, нафс, самосознание, стадии совершенствования, суфизм, усовершенствованный, совершенство.

The essence of Abu Ali ibn Sina's treatise on the bird and its influence on the development of Sufi ideas

The summary:

The article analyzes the essence of the treatise "Risola ut-tair" - "Treatise on birds" by the encyclopedist Abu Ali ibn Sino (June 980-18, Bukhara, Afshona - August 1037-16, Hamadon). The influence of this treatise on the works of Abu Hamid al-Ghazali, Ahmad al-Ghazali, Fariduddin Attar, Alisher Navoi about birds, as well as its role in the development of Sufi teachings is substantiated.

Keywords:

Abu Ali ibn Sina, “Treatise on birds, bird, spirit, nafs, self-awareness, stages of cultivation, Sufism, perfected, perfection.

Бутун жаҳон тан олган, Ғарбда Авиценна номи билан машҳур Ўрта Осиёни етти иқлимга танитган буюк қомусий олим Абу Али ибн Сино¹ (980-йил 18-июн Бухоро, Афшона, 1037-16-август Ҳамадон) жуда қўп асарлари каторида “Рисола ут-тайр” - “Қуш ҳақида рисола” ёзган. Бу рисолаи араб тилидан Абдусодиқ Ирисов “Қуш ҳикояти” номи билан ўзбек тилига таржима этиб, “Шарқ юлдузи журнаliga нашр эттирган.² Рисола мўъжаз кичик ҳажмда бўлсада, инсон камолоти ва ўзлигини англашда муҳим аҳамиятга эга эканлиги учун тасаввуф таълимотига кучли таъсир этган ва Ибн Синонинг бу асаридаги қуш образи тимсолида қатор асарлар ёзилган.

Инсон тана, жисм, жасад ва руҳ, жон аралашмасидан ҳосил бўлган илоҳий хилқатдир. Тана руҳсиз ўлик бўлиб, ҳеч қандай фаолият юрита олмайди. Руҳ ҳам танасиз Ер юзида фаол эмас аммо танага руҳ киргандан кейин инсон тирик бўлиб, бутун борлиққа таъсир эта олади. Руҳнинг танага кириши билан тананинг ҳис этиш, майл ва истаклари, эҳтиёжлари вужудга келадики, уни нафс деб атайдилар. Нафс меърида, зарурий миқдорда бўлганида инсонни камолотига ёрдам беради ва унинг ижобий фаолияти учун куч-қувват бўлади. Аммо тана нафснинг қулига айланса, руҳ қўл- оёқларига кишан солиниб, инсон таназзулга учрай бошлайди. Тасаввуфда руҳ образи қушлар тимсолида берилган. Бундай нодир асарни биринчи бўлиб, ёзган мутафаккир – Абу Али ибн Синодир.

Абу Али ибн Сино “Рисола ут-тайр” асарида воқеани ўз тили билан баён этади. Унинг ёзишича, қушлар гуруҳи билан учуётганида бир жойда жуда қўп донлар сочилган бўлиб, қушлар бориб уни ейдилар ва овчининг тузоғига илинадилар. Чунки овчи бу донларни сепиб, қушлардек овоз чиқариб уларни ғафлатга қолишига сабабчи бўлган. Буни ҳозирги кун воқеалари билан қиёсласак, жуда қўп ёшлар пул топиш илинжида ақидапараст ва нобакор одамларнинг домига тушиб қул бўлиб, фахш иш қилишга мажбур бўляптилар.

Қушларнинг тузоқга тушишини Ибн Сино нафс истакларига берилиш оқибати сифатида баён этмоқда. Қушлар бўйни, қаноти, оёқларига халқалар тушиб, қопқонга қолиб, эркин учолмай оғир аҳволда қоладилар. Улар жуда қўп азоб чекиб, тавба-тазаррулар қилиб, қутулиш йўлини излаганлар. Маълум муддат шу аҳволда яшашга кўникканлар. Кейин ўзларига ўхшаган қушларнинг қутилгани ва қанот ва бўйинларидаги халқалардан озод бўлиб, оёқлардаги халқалар бўлсада парвоз қилаётганларини кўрадилар. Тузоқдаги қушлар улардан ёлвориб сўраб, эркинликка чиқиш йўлини кўрсатишни илтимос қиладилар. Улар бошида ишонмасада, кейин уларга чиқиш йўлини кўрсатадилар. Нафс қутқусидан озод бўлиб, Ҳақ йўлига кирган толиблар тимсоли бўлган эркинликдаги қушлар тузоқдаги қушларнинг ҳам бўйин ва қанотдаги халқаларини ечиб, қутулишларига ёрдам берадилар. Озод бўлган қушларнинг ҳам оёқларидаги халқалар қолди. Қушлар бирга парвоз этиб қутилиш йўлини излашди.

Қушлар биргаликда парвоз этаётганда саккизта баланд тоғ чўққисини кўрадилар. Олтитасидан тез ўтиб, еттинчи тоғ чўққисидан дам оладилар. Аммо орқаларидан душманлар келаётганларини сезиб, саккизинчи чўққига томон учадилар. Саккизинчи букъа, яъни водийда улар жуда мукамал гўзаллик ва хайру эҳсонни кўрадилар. Ўз аҳволларини баён этганларидан кейин уларга тоғнинг орқасидаги Подшоҳ олдида боришни тавсия этадилар. Булар Подшоҳ жамолини кўриб, аҳволларини баён этадилар. Подшоҳ шундай дейди:

- Оёқларингиздаги тузоқни уни қўйган кишидан бўлак ҳеч ким ечолмайди. Мен уларга элчи юбораман. У элчи сизларни тузоқдан қутқаришни овчидан илтимос қилади.

Қушларнинг етти чўққидан учиб ўтиб, саккизинчи букъага келишини тасаввуфнинг барча тариқатларида мавжуд бўлган камолот йўлининг мақомлари, руҳий юксалиш даражалари билан қиёслаш мумкин. Шунингдек саккизинчи букъа водийни шарият, тариқат, маърифат босқичларидан ўтиб, ҳақиқат даражасига камол топганлик дейиш мумкин. Айнан ҳақиқатга етгандан кейин Ҳақ - Оллоҳни жамолини кўра оладилар. Ибн

¹ Болтаев М. Абу Али ибн Сина – великий мыслитель, ученый-энциклопедист средневекового Востока. Москва: Сампо, 2002. 400 с. Хайруллаев М.М. Абу Али ибн Сино/ Маънавият юлдузлари: (Марказий Осиёлик машҳур сиймолар, алломалар, адиблар)// Тўпловчи ва масъул муҳаррир: М. М. Хайруллаев/. – Тўлдирилган қайта нашр. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашр. 2001. – 96-103-б.

² Абу Али ибн Сино. Қуш ҳикояти. Араб тилидан Абдусодиқ Ирисов таржимаси. Шарқ юлдузи. 2015. №1 86-89-бет.

Сино бун Подшоҳ билан қиёслаб, ўн саккиз минг оламни Малик-ул-Мулк эканлигига ишорат қилмоқда.

Қушларнинг оёғидаги қишан масаласи ва бу унинг қаерда қўйилган бўлса, ўша ерда очилиши масаласи инсонни ўзини англаши ва нафсини бошқариб, амморалиқдан тўла қутқариб илоҳий даражага юксалтириши лозимлиги ва бунинг учун ғафлат майдонидан тўла чиқиб мушоҳада майдонига кириши тимсолида айтилмоқда. Бу ишда ҳар бир қушга ёрдам берувчи икки элчи юборилиши Оллоҳнинг мадади билан юбориладиган пири камоллар масаласидир.

Ибн Синонинг қуш ҳақидаги рисоласи тасаввуф таълимотига кучли таъсир этган. Тадқиқотларимиз натижасида биз қушларга бағишлаб ёзилган Нажмиддин Розий, Абу Ҳомид Ғаззолий, Аҳмад Ғаззолий, Шаҳобиддин Сухравардий³ Фаридуддин Аттор ва Алишер Навоийнинг қушларга бағишлаб ёзган асарларини қўлёзмаларини топиб уларни қиёсий таҳлил этишга ҳаракат қилдик.

Абдулҳолик Ғиждувонийнинг устози, Ҳожагон ва Ясавия таълимотларнинг раҳнамози Юсуф Ҳамадонийнинг “Рутбатул ҳаёт” асари билан биргаликда Нажмиддин Розийнинг “Рисолат ут-туюр” – “Қушлар ҳақида рисола”си қўлёзма ҳолда мавжуд. Бу икки манбани бир китобда тўпланишида рамзий моҳият бор. Бу икки асар ҳам инсон руҳий камолотига бағишланган.

Ака-ука Абу Ҳомид ва Аҳмад Ғаззолийларнинг ҳам “Рисолат ут-тайр” асарлари бор. Ёш ва иқтидорли олим Фируз Музаффаров Абу Ҳомид Ғаззолий маънавий меросига оид тадқиқотларида⁴ бу рисолалар борлиги ҳақида фикр билдирган. Шунингдек Шаҳобиддин Сухравардийнинг ҳам қушларга бағишланган асарлари бор. Биз Абу Ҳомид Ғаззолий ғоялари билан Ибн Сино фикрларини қиёсий таҳлил этмоқчимиз.

Абу Ҳомид Ғаззолий (1058-1110) “Рисолат ут-тайр”⁵асарида қушларнинг тўпланишиб ўзларига Подшоҳ излашга қарор қилганлари ва бу мансабга муносиб деб, Қоф тоғининг орқасида яшайдиган тасаввуфда боқийлик ва мутлақ борлиқ рамзи бўлган афсонавий қуш Анқони танлагани ва уни излаб, етти букъа- водийдан ўтганлари ва Подшоҳни кўриб ўзларига раҳбар этиб сайлаганлари тасвирланган. Устоз Нажмиддин Комилов ва М. Маҳмудовлар Фарудиддин Атторнинг “Мантиқ ут-тайр” асарини насрий таржимасида Абу Ҳомид Ғаззолий асарига таъсири борлигини кўрсатганлар.⁶ Атторни меросини таҳлил этган Акмал Саидов ҳам шу фикрларни қўллайди.⁷

Тадқиқотчи ёш олим Муродов Санжар Фаридуддин Аттор ва кейинчалик Алишер Навоийнинг қуш ҳақидаги асарларини ёзилишида Абу Али ибн Синонинг таъсири борлигини алоҳида ўрганиб, далиллар билан асослаган.⁸ Дарҳақиқат, Абу Али ибн Синонинг инсон руҳини қуш тимсолида тасвирлаб, қушнинг оёғида қишан бўлган нафс устидан ғалаба қилиш ва Симурғ-ўттиз қуш тимсолидаги ҳақиқатга етиб, ўзликни англаш учун барча асарларда етти водий тасвирланган бўлиб, Аттор уларни талаб, ишқ, илму маърифат, истиғно, тавҳид, хайрат, фақру фано мақомлари сифатида номлаган.⁹

Файласуф олима Фёдорова Юлия Ибн Сино ва Фаридуддин Атторни Қуш ҳақидаги асарларини қиёслаб, улар қуш тимсолидаги руҳни Аллоҳга томон сафари ҳақида икки хил

³ Бу асарлар нусхаларини топишга ҳолисона ёрдам берган Бухоро давлат университети манбашунос ва таржимон олими Болтаев Абдураимга миннатдорчилик изҳор этамиз.

⁴ Музаффаров Ф. Абу Ҳомид Ғаззолий. Таълимотида инсон камолоти. Бухоро: “Дурдона”, 2011. 51 б., Музаффаров Ф. Ғаззолий инсонга оид таълимотининг илмий-фалсафий асослари. Тошкент: “Turon zamin ziyo” 2014. 179 б.

⁵ Имом Ғаззолий. Рисолат ут-тайр (Қуш рисоласи) Раъно Ҳақимжоновна таржимаси. Шарқ юлдузи. 2015. №1.90-93-б.

⁶ Фаридуддин Аттор. Мантиқ ут-тайр. Насрий баён. Кириш сўзи ва форсчадан тарж. Н. Комилов., М.Маҳмудов. Т.: Ғафур Ғулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – 248 б.

⁷ Саидов А., Атторшунослик. Фаридуддин Аттор тафаккури хазиначари.../ А. Саидов; масъул муҳаррир М. Кенжабек. – Т.: “Sharq”, 2013. – 384 б.

⁸ Муродов С. А. Ибн Сино, Аттор ва Навоий асарларида қушлар тимсоли. // “Имом ал-Бухорий сабоқлари”, Маънавий-маърифий, илмий-адабий журнал. Тошкент. 2009 й. №4. Б. 273-276. , Murodov Sanjar. The views of Fariduddin Attar on being.// International journal of applied research.IJAR 2020; 6 (6) . P. 34-36. (№23; SJIF 7, 001)Copernicus)

⁹ Шайх Фаридуддин Аттор. Нишопурий. Мантиқ ут-тайр. /Асрорнома. Форсийдан Жамол Камол таржимаси Масъул муҳаррир А. Самад. - Т.: “Tamaddun”, 2012 – 3-156 б.

талқин этганларини фалсафий тилда ёзган.¹⁰ Мақолада Ибн Синонинг “Рисола ут-тайр” асаридаги қушлар сафари ҳақидаги ғоялари рухий сафарни фалсафий англаш масаласининг илк асосчиси эканлиги таъкидланган. Фаридуддин Аттор инсон руҳини Оллоҳ томон сафар этишини, Оллоҳни англаш, билишнинг тасаввуфий услубларини бадиий образ орқали баён этган бўлса, Абу Али ибн Сино ўзининг шахсий-рухий тажрибаси орқали ҳақиқатни англашнинг ирратсионал услубини кўрсатган. Ибн Сино шахсий тажрибаси ва Атторнинг бадиий тимсоллар билан Оллоҳни билиш, англаш йўлларини тасаввуфда муҳим аҳамиятга эгадир. Ибн Сино бошлаб берган қушлар сафари – руҳнинг камолот йўли тасаввуфдаги ирротсионал билиш ва ҳақиқатни англаш масалаларини фалсафий таҳлилига ёрдам беради.

Умумий хулоса қилиб қуйидагиларни таъкид этиш мумкин:

1. Тасаввуфда инсон моҳияти ва уни камолот даражасини тадқиқ этишда Абу Али ибн Синонинг “Рисола ут-тайр” асари асосий манба ва биринча қадам сифатида бу масалани ёритган концепция ҳисобланади.

2. “Рисола ут-тайр” асари Абу Али ибн Синонинг ҳақиқатга етишганини исботловчи манбадир ва Ҳаққа етишга оид тасаввуфий билиш йўлларини ёритувчи асосий манбадир.

3. Руҳ қушнинг парвозига тўсиқ бўладиган асосий нарса нафс эканлиги ва уни енгиш инсон камолоти учун зарурлигини Ибн Сино бу рисоласида кўрсатиб ўтган.

4. Ибн Сино асаридаги етти тоғни учиб ўтиш ва саккизинчи энг яхши букъа-водийга етиш ғояси асосида Имом Ғаззолий, Фаридуддин Аттор ва Алишер Навоийлар етти водий – инсон камолоти учун зарурий мақомларни кўрсатганлар.

5. Абу Али ибн Синонинг қушларнинг Подшоҳини жамолини кўриб, камолга етиш ғояси асосида Имом Ғаззолийнинг қушларни Анқо билан учрашуви Аттор ва Навоийнинг Симурғ ҳақидаги ғоялари туғилган.

6. Абу Али ибн Сино, Нажмиддин Розий, Абу Ҳомид ва Аҳмад Ғаззолий, Шаҳобиддин Сухравардийларнинг асарларини тўла ўзбек тилига фундаментал таржима ва таҳлил этиш ва уларнинг тасаввуф ғояларига таъсирини илмий ўрганиш биз олимлар олдидаги вазифадир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абу Али ибн Сино. Қуш ҳикояти. Араб тилидан Абдусодиқ Ирисов таржимаси. Шарқ юлдузи. 2015. №1 86-89-бет.
2. Болтаев М. Абу Али ибн Сина – великий мыслитель,ученый-энциклопедист средневекового Востока. Масква: Сампо, 2002. 400 с.
3. Имом Ғаззолий. Рисолат ут-тайр (Қуш рисоласи) Раъно Ҳакимжонова таржимаси. Шарқ юлдузи. 2015. №1.90-93-б.
4. Музаффаров Ф. Абу Ҳомид Ғаззолий. Таълимотида инсон камолоти. Бухоро: “Дурдона”, 2011. 51 б.
5. Музаффаров Ф. Ғаззолий инсонга оид таълимотининг илмий-фалсафий асослари. Тошкент: “Turon zamin ziyo “ 2014. 179 б.
6. Муродов С. А. Ибн Сино, Аттор ва Навоий асарларида қушлар тимсоли. // “Имом ал-Бухорий сабоқлари”, Маънавий-маърифий, илмий-адабий журнал. Тошкент. 2009 й. №4. Б. 273-276.
7. Murodov Sanjar. The views of Fariduddin Attar on being.// International journal of applied research.IJAR 2020; 6 (6) . P. 34-36. (№23; SJIF 7, 001)Copernicus
8. Саидов А., Атторшунослик. Фаридуддин Аттор тафаккури хазиначари.../ А. Саидов; масъул муҳаррир М. Кенжабек. – Т.: “Sharq”, 2013. – 384 б.
9. Фаридуддин Аттор. Мантик ут-тайр. Насрий баён. Кириш сўзи ва форсчадан тарж. Н. Комилов., М.Махмудов. Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи,2006. – 248 б.

¹⁰ Фёдрова Ю.Е. Ибн Сина и Фарид ад-Дин Аттар: две версии легенды о странствии души-птицы к Богу // Litera/ - 2015. - №3. – С. 62-90. DOI: 10. 7256/2409-8698/2015/3.17097 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=170097

10. Фёдорова Ю.Е. Ибн Сина и Фарид ад-Дин Аттар: две версии легенды о сранствии души-птицы к Богу // Litera/ - 2015. - №3. – С. 62-90. DOI: 10. 7256/2409-8698/2015/3.17097 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=170097
11. Хайруллаев М.М. Абу Али ибн Сино/Маънавият юлдузлари: (Марказий Осиёлик машхур сиймолар, алломалар, адиблар)// Тўпловчи ва масъул муҳаррир: М. М. Хайруллаев/. – Тўлдирилган қайта нашр. – Т.: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашр. 2001. – 96-103- б.
12. Шайх Фаридуддин Аттор. Нишопурий. Мантиқ ут-тайр. /Асрорнома. Форсийдан Жамол Камол таржимаси Масъул муҳаррир А. Самад. - Т.: “Tamaddun”, 2012 3-156 б.